

Proč mají židé velké nosy? - Protože vzduch je zadarmo

VTIPNÍ JAKO KOHN

Jan Fingerland

Židé prosluli svou vtipností skoro stejně jako svým smyslem pro obchod. A nikomu zřejmě nevadí, že tyto anekdoty pracují se stereotypy, a to často těmi, které na židy promítá jejich okolí. Židovské vtipy jsou dnes nepostradatelnou součástí televizních estrád a židovský humor je považován za obzvlášť jemný.

Přítom ovšem ještě v roce 1893 vrchní londýnský rabín Hermann Adler cítil potřebu napsat článek, ve kterém se snažil polemizovat s názorem, že židé nemají smysl pro humor. Jak to tedy je s židovskými vtipy a které to vlastně jsou? Jistě se nepoznají podle toho, že v nich vystupuje Kohn, říká „um Gottes Willen“ a někomu oniká.

Pokus o určení

Znáte tu, jak se Rosenstock nechá přemluvit svým přítelem Růžičkou, aby ho vzal do kavárny, aby viděl, jak si židé vypráví anekdoty? Společnost sedí kolem stolu a pánové se zlatými obroučkami sem tam vysloví nějaké číslo: šest, padesát sedm, dvacet jedna... „My už všechny vtipy známe nazpaměť, tak jsme si je očíslovali,“ vysvětlí Rosenstock zmatenému hostu. Růžička poslouchá, ale po chvíli neodolá a zvolá: „devadesát!“, ale nikdo se nezasměje. Na cestě domů se zkormoucený gój ptá žida: „já jsem tou devadesátkou udělal nějaký trapas, ne?“ „Ale ne,“ chlácholí ho Rosenstock, „ale ty to prostě neumíš tak podat!“

I když se židovských vtipů zmocňuje kdekdo, ve skutečnosti je pravá židovská

anekdota nadmíru esoterická záležitost, která vyžaduje zasvěcení – do rytmu, podání, pozadí. Dalo by se říci, že je to vlastně jakýsi komorní Gesamtkunstwerk, který spojuje literární, herecký, pantomimický projev s intelektuálními schopnostmi vypravěče. A posluchače, dodejme. Anekdota je věc společenská, interaktivní, a navýsost náročná na spolupráci všech zúčastněných - pokud na to mají.

Právě historické pozadí je často dosti důležité, proto v běžném vypravěčském provozu přežily většinou jen ty nenáročné vtipy o Sáře, která při ranním pohledu do zrcadla prohodila: „Tak tohle ti přejí, Kohn!“

Židovské vtipy reagovaly na řadu okolností, které byly typicky židovské, například otázky soužití s nežidy, křest, asimilace a podobně. Šlo tedy o téměř nepřenositelné náměty. Jako když si Kohn stěžuje Roubíčkoví, že se jeho syn dal pokřtít, načež Roubíček mu řekne: „Mně to budou povídat? Můj syn se taky dal pokřtít!“ Jdou tedy za rabi Kollinerem, a ten jim povídá: „Mně to budou povídat? Můj syn se taky dal pokřtít!“ A co dělal rabi Kolliner? Šel do tem-

plu a hovořil k Hospodinu. A poslouchal Hospodin? Poslouchal. A hovořil s Kollinerem? Hovořil. A co řekl? „Mně, ausgerechnet mně to budou povídat?“

Jinými náměty, rovněž typicky židovskými, je tíže náboženství, ať už znamená výsměch starým tradicím, a nebo jen pokus o úlevu z jařma, které dodržování halachy někdy představuje. Jak známo, je zakázáno při studiu Tóry kouřit. Ale při kouření je vhodné studovat Tóru. Anebo: „Je o šabatě povoleno létat letadlem? Je, ale musíte zůstat celou dobu připoutáni. Pak jste letadlem neletěli, ale spíše jste si ho oblékli.“ – Tento vtip ovšem zesměšňuje spíše snahu nějak halachu přelstít jejími vlastními zbraněmi.

Velmi často se židovské anekdoty týkají peněz, obchodu, podvodů a bankrotů, což jsou problémy obecně lidské, ale přesto jaksi poznáme, že jde o anekdotu židovskou. Obchodní telegram: „Kdo měl zaplatit do konce měsíce? Kdo nezaplatil? Kdo je lump? S dokonalou úctou, Arnold Kosiner, Moravská Ostrava.“

Často se dotýkají smrti, pohřbů, manželských vztahů, svateb, věna, rozvodů, nebo rodičovství, například fenoménu zvaného „jidiše mame“. Například tento: Židovský mládenec dostane od matky dvě kravaty. Na příští návštěvu si jako správný syn jednu vezme. Mame ho přivítá slovy: „A co ta druhá, ta se ti nelíbí?“

Mnohé, zvláště ty o smrti, jsou velmi drsné a nebo vlastně nejsou „vtipné“ v tradičním slova smyslu. Jako když za rakví Schmalfussovy ženy kráčí vedle čerstvého vdovce věrný rodinný přítel Pollak a nedá se utiшит. Když už to Schmalfuss nemůže vydržet, obrátí se na Pollaka a řekne: „Nebreč, Arnošt, vždyť já se zase ožením!“

Mnohé z anekdot navždy ztratily svůj původní kontext, což jejich esoteričnost jen

zvyšuje. Týkají se snobismu a jiných zádrhelů hladké integrace. Například tato anekdota: Povídají si dvě německé služky a jedna vzdychne „Ach, kdyby si už pro mě přišel nějaký ten Siegfried“. - „A musí to být opravdu žid?“ zeptá se udiveně druhá. Tato anekdota o ostentativně germánském jménu fiktivního mládence (vždyť i Freud se ve skutečnosti jmenoval Sigismund!) se vysmívá křečovitému příklonu určité generace židů k hostitelské kultuře a zároveň reflektuje obavy z toho, že takto asimilovaní židé nebudou uznáni svým nežidovským okolím za právoplatné příslušníky národa. „Všichni ti Arthurové, Hugové a Hansové!“, zvolal opovržlivě jeden ruskojazyčný odpůrce levicových sionistů v předválečné Palestině.

Anekdoty stačily zasáhnout i politiku. „Kdo je sionista? Žid, který za peníze druhého žida posílá třetího žida do Palestiny.“ Sigmund Freud si prý oblíbil tuto: „Taussigu, proč si raději nekoupíte vlastní dělo a neuděláte se pro sebe?“, ptá se velitel nepříteli zdatného vojáka. Tato anekdota zasahovala několik věcí zároveň: armádu, neschopnost židů fungovat v kolektivistických institucích, obchodnický žargon, ale i sionismus a jeho ambice „udělat se pro sebe“.

Někteří obdivovatelé židovského humoru se domnívají, že židé mají specifickou schopnost zvážít a zhodnotit každé slovo i jeho odvrácenou stranu. To může souviset například s tradicí velmi pečlivého studia textů, jež se přes nejrůznější proměny udržuje přes dva tisíce let. Jako třeba v té anekdotě, kdy mladík píše slečně: „Přijdu večer, budu-li moci.“ Ta odpoví: „Přijď, budeš moci.“ Nemusí jít v tomto případě zrovna o židovský vtíp, ale vsadili bychom se, že dívka se sice možná nejmeneje Sára (spíš Věra, a nebo třeba Trudi), ale Taussigová je určitě!

Do nitra židovského nitra

Jaká je nekratší židovská anekdota? „Kohn horníkem“. Tato anekdota ilustruje silný sklon přisuzovat si často vlastnosti, které vypravěči přisuzuje jeho okolí – třeba vyhýbání se pravé, tedy fyzické práci, chamtivost, anebo zbabělost: „Jdou tři židé lesem, najednou se jeden zastaví, zbledne a hlesne: podívejte, támhle jde nějaký chlap, a my jsme tu úplně sami!“ Tento sebeshajující mechanismus je velmi pozoruhodný, protože dosti neobvyklý, a tedy typický.

Židovská anekdota je „poetický výraz rasy, která prožila věky v opovržení“, při-

čemž „židovskému lidu nebylo dopřáno, aby vybijel svou energii v usilování po hodnostech, po světské moci a po činech válečných.“ Tak pravil Karel Poláček v roce 1933 v předmluvě ke své sbírce Židovské anekdoty. Upozorňuje také na zvláštní druh melancholie a právě sebeironie. To vše tak trochu připomíná i český humor, a snad to může vysvětlit i nadprůměrně vysokou oblibu alespoň těch jednodušších židovských anekdot mezi českým lidem. Jejich známým vypravěčem je konec konců i Karel Gott.

Potíž je, že židovské anekdoty nejsou vždy jen sebeironické jako ty české o kradení a rozkrádání, ale často až sebemrškačské. Jak si tuto zvláštní vlastnost můžeme vysvětlit? Správných výkladů je celá řada, a vůbec nevádí, že se vzájemně vylučují.

Jeden z nich zní, že jde o výraz sebevědomí. Jako by vypravěč říkal: podívejte se, jak jsme si jistí sami sebou. Zesměšňujeme se navzájem a ještě to vyprávíme nežidům! Případně: podívejte se, jak jsme schopni se dívat na sebe z různých úhlů! nebo: podívejte, jak jsme vtípní atd. Jako by šlo o sekularizovanou podobu syndromu vyvolenosti.

Druhý výklad je skoro opačný. Anekdota je jakési preventivní sebeponížení před skutečným nebo jen pomyslným nežidem: „Nemusíte náš urážet, my to uděláme sami! Podívejte, jak to umíme!“ Konec konců, ono už samo vypravěčství anekdot má v sobě příchuť psychodramatu kombinovaného s exhibicí.

Třetí možná interpretace je kompromisní a také dosti metafyzická. Masochistický osten obsažený v židovském vtípkování může být odrazem celkového zaměření židovského ducha, formovaného zvláštním vztahem k Bohu, který se vyznačuje směsí submisivnosti a rebelie. Stejnou mentalitu židé nabízejí světu i ve svých anekdotách.

Je tu ještě jedno možné vysvětlení. Anekdoty jsou různé, a vypráví je různí lidé. Někteří tyto anekdoty prostě jen zdě-

dili nebo někde slyšeli a vypráví je hlavně proto, že jsou dobré. Konec konců, někdy je v nich i kus zesměšnění nežidovského okolí: jako v té, kdy pan Nováček nastoupí coby obchodní cestující u židovské firmy. Před první cestou dostane radu, aby si v každé štaci před návštěvou odběratelů dal v restauraci na náměstí bujón, aby měl při přesvědčování váhajících obchodníků sílu dlouho mluvit. Ozve se telegramem až po dvou týdnech: „V celem kolíně není bujón. STOP poslete další instrukce STOP Nováček“.

Pohled vzad a vpřed

Žádný seriózní článek by neměl zůstat bez citací významných autorů, i když je nikdo nečte. Nuže: Immanuel Kant v Kritice soudnosti tvrdí, že vtíp je veselý proto, že při jeho líčení vznikne napětí, které vyústí v „nic“. Jako ten o kupci, který byl v bouři nucen postupně hodit přes palubu všechno své zboží. Byl tak nešťastný, že mu žalem zešedivěla i paruka...

Po židovských anekdotách ovšem vždy „něco“ zbude. Podle jednoho vtípu se za vesnicí kdesi na Ukrajině našla mrtvá dívka. Židovská obec se shromáždila a v hrůze očekávala pogrom. V tom se objeví jeden ze souvěrců a volá: „Nesu dobrou zprávu, ta mrtvá holka je naše Sára!“

Klasické židovské anekdoty nebyly nezávazné historky, v jejich pozadí se odehrávala dramata, která dnes jen s obtížemi dekódujeme. I ty zdánlivě nevinné jsou mnohdy plné neklidu a obav. Původně zřejmě vznikly jako vnitřní fenomén židovského společenství. Prostřednictvím jejich vyprávění si židé mohli „převyprávět“ skutečnost tak, aby pro ně byla snesitelnější. Byly také prostředkem sdělování obav, snižování napětí, nebo i podprahové výměny názorů.

Nejméně od konce 19. století se ale židovská anekdota začíná vyprávět i mimo úzký okruh zainteresovaných. Stává se věcí veřejnou, mění se její kontext, a tedy i její podstata. Už je komunikací s ostatními. Ostatně, přestěhovala se z kuchyní do

kaváren a z kaváren do kabaretů. Už nebyla jen folklórem, ale i uměleckou formou. A také odpovědí na tíseň z nových věcí, protože židé náhle čelí novým svobodám a také novým nebezpečím. Tedy svodům asimilace, ztrátě kořenů a víry, měnicích se rodinných vazeb, a také novému druhu antisemitismu, jemuž nelze uniknout křtem.

Asimilace a pokračující modernizace by asi Evropu změnila tak jako tak, ale druhá světová válka nakreslila v dějinách židovské anekdoty tlustou černou čáru. Přesto se i po válce rodily židovské anekdoty. Například tato odehrávající se ve Vídni, řekněme 6. června roku 1945. Nedaleko Opery stojí britský a francouzský důstojník a o něčem hovoří. Brit náhle zbystří, když jde kolem muž v americké uniformě a povídá Francouzovi: „Teitelbaum už je tady taky!“

Židovské anekdoty se rodily i za komunismu: „Soudruhu Kohne, ty jsi tady v kádrových materiálech proškrtl kolonku „příbuzní v cizině“, ale my dobře víme, že máš v Tel Avivu bratra!“ - „Ale ten není v cizině, ten je přece doma!“ Židovský humor snad do nějaké míry přežil i v Izraeli, i když tamní společnost nabízí zcela obrácenou situaci než Evropa před sto lety a ironií poníženého tolik nepřeje. Třeba tento: Izraelská armáda pořádá cvičení a přes most je natažený řetěz s nápisem: „Tento most je jako zničený“. Plukovník vojáky zdálky pozoruje a nevěřicně zaostří na muže, kteří - místo aby se brodili vodou - klidně běží přes most. Zaostří víc a vidí, že velitel má na batohu nápis: „Jako plaveme.“

Židovské anekdoty se rodí jistě i dnes a jak praví znalec židovského humoru Pavel Landa, k největším výkonům v této oblasti není židovskou anekdotou vymyslet, ale znát někoho, kdo nějakou vymyslel. Přesto cítíme, že tento literární mikroútvar patří do jiné doby, asi jako realistická malba nebo němá groteska patří do té své a jejich občasné oživení je vždy jen vědomým výletem do minulosti. Doby v něčem tvrdší, v něčem nevinnější. Jako když říká Kohn Roubíčkovi: „Vědí oni, že život je tak těžký, že by snad bylo lepší se vůbec nenarodit?“ „Ale takové štěstí má sotva jeden z tisíce!“

Poznámka redakce

Způsob psaní velkého počátečního písmene u výrazu „Žid“, resp. „žid“ ponecháváme na autorovi.

Jan Fingerland (*1972) pracuje jako zahraničně politický komentátor Českého rozhlasu se zaměřením na Blízký východ. Vedle toho publikuje články o kulturních a historických tématech, zejména židovských dějinách a myšlení.